

Filipkowski, Tadeusz

Stan badań nad dziejami społecznymi i gospodarczymi Warmii i Mazur w 30-leciu PRL

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 505-520

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Filipkowski

STAN BADAŃ NAD DZIEJAMI SPOŁECZNYMI I GOSPODARCZYMI WARMII I MAZUR W 30-LECIU PRL

Kiedy w latach drugiej wojny światowej zaczęły rysować się nadzieje na odzyskanie ziem północnych, podjęto studia w dziedzinach: gospodarki, stosunków ludnościowych i kulturalno-oświatowych. W prace te zaangażowany był zespół specjalistów z Uniwersytetu Poznańskiego, ukrywających się w Generalnej Guberni, związany z Biurem Ziem Zachodnich przy Delegaturze Rządu. Analogiczne prace, tyle że w skromniejszym zakresie, prowadziła grupa działaczy mazurskich skupiona wokół konspiracyjnego Instytutu Mazurskiego. W lipcu 1944 roku nawiązała ona współpracę z Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego. W listopadzie 1944 roku przedłożyła przewodniczącemu Krajowej Rady Narodowej, Bolesławowi Bierutowi, memoriał zawierający propozycje rozwiązań narodowościowych, gospodarczych, kulturalno-oświatowych i wyznaniowych w Prusach Wschodnich po przejściu ich w polskie władanie¹. Projekt ten był przedmiotem analiz Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w grudniu 1944 roku².

Tutaj należy zwrócić uwagę na zaproponowane przez Związek Mazurów rozwiązania problemu ludności autochtonicznej. Choć dotyczył on części dawnych Prus Wschodnich, miał i ogólniejszy aspekt, ponieważ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego rozpatrywał go na tle całokształtu zagadnień politycznych i społecznych ziem odzyskanych.

Wydaje się, że najbliższe opracowania, powinny się zająć niemal zupełnie nieznaną sprawą — programem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego wobec Prus Wschodnich, jak również opinią społeczną wobec przyszłego kształtu terytorialnego odradzającej się Polski, łącznie z problemem wschodniopruskim. Według Mariana Orzechowskiego, starły się wówczas dwa zasadnicze poglądy dotyczące polityki narodowościowej względem autochtonicznej ludności tych ziem³. Ustalono wówczas zaledwie taktykę doraźną, natomiast generalne rozwiązania zagadnień ludności rodzimej miały nastąpić później, wymagały one bowiem głębokich przemyśleń i opracowania szczegółowych programów w każdej dziedzinie życia społecznego. Te zaś

---

¹ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Informacji i Propagandy, t. 776, Memoriał Związku Mazurów. Jeszcze do niedawna sądzono, że memoriał ów zaginął. Udało mi się go odnaleźć w 1969 r.

² AAN, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, sygn. VII/24, Pismo kierownika Resortu Administracji Publicznej z grudnia 1944; por. K. Mańtek, *Z Mazur do podziemia. Wspomnienia 1939—1945*, Warszawa 1970, ss. 184—187.

³ M. Orzechowski, *Odra — Nysa Łużycka — Bałtyk w polskiej myśli politycznej okresu drugiej wojny światowej*, Wrocław 1969, ss. 276—277.

mogły powstać jedynie przy współudziale osób dobrze znających przeszłość historyczną ludności rodzimej ziem odzyskanych. Wypracowaniem ich zajęło się Ministerstwo Ziem Odzyskanych i działająca pod jego patronatem Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych⁴. Otóż analiza tego programu wraz z konfrontacją jej realizacji, i to na wszystkich szczeblach administracji państwowej, oczekuje na dogłębną, niezmiernie wyważoną opracowanie.

Zimą 1945 roku na skutek operacji wschodniopruskiej, zwanej także operacją mazowiecko-mazurską, tereny późniejszego województwa olsztyńskiego zostały wyzwolone. Operacja ta, jej założenia strategiczne, były i są nadal przedmiotem zainteresowania polskich, radzieckich i niemieckich historyków wojen i wojskowości. Polska historiografia wojskowa przebieg zwycięskiej ofensywy zimowej Armii Czerwonej rozpatruje w szerokim kontekście ogólnopolskim⁵, bądź też w związku z ziemiami północnymi⁶. Poza tymi ogólnymi ujęciami powstały również prace szczegółowe, traktujące o miejscu i roli Prus Wschodnich w poszczególnych etapach II wojny światowej⁷ oraz o politycznym i wojskowym znaczeniu wyzwolenia Warmii i Mazur (Kazimierz Sobczak). Przebiegowi i rezultatom operacji wschodniopruskiej poświęca sporo uwagi wojskowa historiografia radziecka⁸. Działania wojenne Armii Czerwonej związane ze zdobyciem Prus Wschodnich w 1945 roku zostały opisane we wspomnieniach wielu dowódców radzieckich, są one także przedmiotem prac naukowych z dziedziny wojskowości. Również historycy zachodniemieccy rozpatrują głównie militarne przyczyny załamania się obrony Prus Wschodnich w latach 1944—1945⁹. W sumie przebieg działań wojennych związanych z wyzwoleniem Warmii i Mazur jest stosunkowo dobrze znany, niewiele natomiast wiemy o funkcjonowaniu tu przez kilka miesięcy 1945 roku radzieckiej administracji wojskowej.

Pogłębienia wymaga też wiedza o najwcześniejszym okresie polskich rządów. Nie są dokładnie znane decyzje i szczegóły polityki władz centralnych wobec ziem zachodnich i północnych. Poznanie ich związane jest z udostępnieniem historykom pełnych materiałów źródłowych, które powinny być uzupełniane relacjami żyjących jeszcze uczestników ówczesnych wydarzeń historycznych.

Podjęte przez Ośrodek Badań Naukowych i Muzeum Mazurskie w Olsztynie starania o zabezpieczenie materiałów źródłowych w postaci dokumentów osobistych, relacji i wspomnień przyniosły już pewne rezultaty. Wspomnienia swoje złożyli między innymi: Lucjusz Dura, Ryszard Kalinowski, Michał Sokołowski, Donald Frolewicz, Feliks Zimnoch, Henryk Arendarski, Józef Kretkowski, Irena Białobłocka, Feliks Murawa i Tadeusz Sztumpf. Byli oni organizatorami i czoło-

⁴ Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, I sesja, z. 1, 2, 3, 5; II sesja, z. 1, 3; III sesja, z. 3; IV sesja, z. 1, 2, 4, Kraków — Warszawa 1945—1947.

⁵ B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944—1945*, Warszawa 1971.

⁶ K. Sobczak, *Wyzwolenie Warmii i Mazur w 1945 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1961, nr 1; tenże, *Operacja mazowiecko-mazurska 1944—1945*, Warszawa 1967; tenże, *Wyzwolenie północnych i zachodnich ziem polskich w roku 1945*, Poznań 1971; E. Kosiarz, *Wyzwolenie Polski Północnej*, Gdynia 1967.

⁷ L. Moczulski, *Prusy Wschodnie w II wojnie światowej*, Rocznik Olsztyński (dalej RO), 1963, t. 5.

⁸ S. Łaniec, *Operacja wschodniopruska (1944—1945) w świetle radzieckiej literatury historycznej*, KMW, 1974, nr 3.

⁹ Por. m.in. K. Dieckert, H. Grossmann, *Der Kampf um Ostpreussen*, München 1960; O. Lasch, *So fiel Königsberg. Kampf und Untergang v. Ostpreussens Hauptstadt*, München 1958.

wymi działaczami partii i stronnictw politycznych. Druga grupa wspomnień pochodzi od organizatorów administracji państwowej. Można tu zaliczyć wspomnienia Antoniego Horawskiego, Mariana Palamarczyka, Jerzego Smoleńskiego, Józefa Karzyńskiego i Stanisława Szweryna. Pozostałe relacje nie są już tak monotematyczne, traktują o różnych przejawach życia społecznego na Warmii i Mazurach w pierwszych latach po wyzwoleniu. Wanda Pieniężna opisała ostatnie lata wojny spędzone w Olsztynie, wyzwolenie miasta w styczniu 1945 roku i pierwsze miesiące kształtującej się tu nowej społeczności. Janusz Jagusiewicz zrelacjonował wysiłek związany z odbudową życia gospodarczego w Olsztynie. Jadwiga Lindner, Konstanty Adamczyk, Sergiusz Sahajda, Franciszek Szewczyk i Paweł Turowski opisali wysiłek nauczycieli-organizatorów szkolnictwa ogólnokształcącego i zawodowego. Nie zabrakło też wspomnień przedstawicieli organów milicji i bezpieczeństwa. Prace te mają różną wartość poznawczą. Czas zatafił wiele w pamięci ludzkiej, toteż autorzy pisali o tych wydarzeniach, w których bezpośrednio uczestniczyli bądź je najślimiej przeżyli. Ogólnie oddają one klimat pierwszych lat po wyzwoleniu, są świadectwem entuzjazmu, jaki cechował ich autorów podejmujących pracę organizatorską na tej ziemi. Stanowią więc dla badacza regionu jedno ze źródeł poznania, które konfrontowane z materiałem archiwalnym, pomoże mu lepiej zrozumieć wiele zjawisk społecznych.

Przeżycia z czasów wojny i pierwszych lat odbudowy państwowości polskiej utrwalone w jednostkowej świadomości mieszkańców wsi stały się przedmiotem konkursu pod tytułem „Opis mojej wsi”, zorganizowanego w 1948 roku przez Instytut Prasy „Czytelnik”. Zebrane wówczas materiały przekazano Instytutowi Historii Polskiej Akademii Nauk i wydano w czterotomowej edycji. Tom pierwszy tejże edycji zawiera wspomnienia z województwa olsztyńskiego¹⁰. Jest to materiał opisany przez autorów na żywo i dlatego dla dzisiejszego badacza bardzo cenny. Także i następne konkursy na wspomnienia organizowane przez Instytut Zachodni w Poznaniu¹¹ i Związek Młodzieży Wiejskiej¹² dostarczyły wiele wartościowych obserwacji przedstawicieli różnych generacji, osiadłych bądź urodzonych na Warmii i Mazurach.

Bardzo przydatna dla pełniejszego poznania przeszłości, ale i nowszych dziejów Warmii i Mazur, jest literatura pamiętnikarska. W ostatnich latach ukazało się kilka pozycji godnych odnotowania. Wspomnienia te sięgają przeważnie do okresu międzywojennego a nawet i wcześniejszego, ale końcowe partie z reguły dotyczą także lat po roku 1945¹³.

Artykuły rozproszone po czasopiśmie, ukazujących się w pierwszych latach

---

¹⁰ *Więść polska 1939—1948. Materiały konkursowe*. Opracowali K. Kersten i T. Szarota, t. 1, Warszawa 1967.

¹¹ *Pamiętniki osadników Ziemi Odzyskanych. Wybór*. Opracowali Z. Dulczewski i A. Kwilecki, Poznań 1963; *Młode pokolenie Ziemi Zachodnich, Pamiętniki*. Wybór i opracowanie Z. Dulczewski, Poznań 1968.

¹² *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej, Pamiętniki i Studia*. Wybór i opracowanie J. Chałasiński, B. Gołębiowski, E. Jagiełło-Łysiowa, F. Jakubczak, t. 1—6, Warszawa 1964—1969.

¹³ W. Knosala, *Była nas gromadka spora*, Olsztyn 1972; M. Lengowski, *Na Warmii i w Westfalii*, Warszawa 1972; Wspomnienia K. Małka wypełniają 4 tomy. Ostatni tom *Polskie są Mazury* (Warszawa 1972) obejmuje lata 1945—1966; P. Sowa, *Po obu stronach kordonu*, Olsztyn 1969; E. Sukertowa-Biedrawina, *Dawno a niedawno*, Olsztyn 1965; M. Zientara-Malewska, *Śladami tuarwej drogi*, Warszawa 1966.

po wojnie, sygnalizowały pilne potrzeby badawcze tamtych czasów. Z szacowanej pierwotnie na około 500 tysięcy ludności etnicznie polskiej, po zakończeniu działań wojennych w 1945 roku pozostało niewiele ponad 100 tysięcy osób. Jak się niebawem okazało, ludność ta była bardzo zróżnicowana pod względem stopnia rozwoju świadomości narodowej. Ucieczka przed frontem, utrata mienia w wyniku działań wojennych i perturbacje z pierwszych miesięcy po wojnie sprawiły, że ludność rodzima złożona głównie z kobiet, dzieci i starców doznała wstrząsu i biernie traktowała to, co się wokół niej działo. Ten stan apatii, pogarszany trudną sytuacją materialną bardzo niekorzystnie wpłynął na jej stosunek do państwa i narodu polskiego. Konieczność odizolowania ludności rodzimej od wpływów niemieckich, właściwa i szeroko zakrojona polityka repolonizacyjna wymagały studiów nad jej liczebnością, rozmieszczeniem, składem demograficznym i zawodowym, warunkami materialnymi, stopniem rozwoju świadomości etnicznej i narodowej, stosunkiem do innych grup regionalnych (repatriantów, przesiedleńców, reemigrantów). Trzeba też było poddać badaniom skuteczność oddziaływania politycznego i kulturalnego na proces repolonizacji i adaptacji do nowego ustroju społeczno-politycznego. Podjęcie tak szeroko zakrojonych badań przerastało ówczesne możliwości Olsztyna. Istniejące placówki naukowe — Instytut Mazurski i Wyższa Szkoła Prawno-Ekonomiczna nie były do tego odpowiednio przygotowane, cierpiały na brak kadry. Konieczna była więc pomoc ośrodków uniwersyteckich, które poczynając od roku 1947 zakresem swych badań obejmowały stopniowo i województwo olsztyńskie. Najwcześniejsze artykuły zamieszczane na łamach „Przeglądu Zachodniego”, „Strażnicy Zachodnie”, „Jantara” bądź w „Komunikatach Działu Informacji Naukowej” Instytutu Mazurskiego, informowały społeczeństwo o podejmowanych przedsięwzięciach i uzyskiwanych efektach w rozwiązywaniu złożonych problemów ludności rodzimej Warmii i Mazur¹⁴. Ich autorzy brali bezpośredni udział w pracy repolonizacyjnej, toteż artykuły te mają obecnie dużą wartość poznawczą. Problemom ludności rodzimej na ziemiach zachodnich i północnych wiele uwagi poświęcała Rada Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych.

W latach 1947—1949 podjęto badania socjologiczne na Warmii i Mazurach. Przewodziły je zespoły z Warszawy i Poznania kierowane przez profesorów Stanisława Ossowskiego i Czesława Znamierowskiego. Docierali tu również na wakacyjne obozy studenci socjologii z Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁵. Zmiany organizacyjne struktury nauki i likwidacja katedr socjologii były przyczyną poniesienia tych badań; podjęto je ponownie po roku 1956, tyle że w zmienionych już poważnie zespołach badawczych. Wyniki nie zostały wprawdzie opublikowane w odrębnej pracy, traktującej bezpośrednio o ludności rodzimej Warmii i Mazur, lecz weszły pośrednio do obiegu naukowego w różnych opracowaniach poświęconych kształtowaniu się no-

¹⁴ K. Pietrzak-Pawłowski, *Bilans roczny polityki narodowościowej okręgu mazurskiego*, Przegląd Zachodni, 1946, nr 4; tenże, *Repolonizacja kulturalna ziemi warmińsko-mazurskiej*, Przegląd Zachodni 1946, nr 7/8; W. Wach, *Weryfikacja ludności miejscowej na Mazurach i Warmii*, Strażnica Zachodnia 1946, nr 6; J. Bohucki, *Szkoła polska na Mazurach i Warmii*, Komunikat Działu Informacji Naukowej, Olsztyn 1946, nr 4—6; W. Mergel, *Szkolnictwo polskie na Warmii i Mazurach*, Jantara, 1946, z. 2.

¹⁵ AAN, Ministerstwo Ziemi Odzyskanych, teczką 1713, Posiedzenie Komisji Socjalnej Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych z 12 XII 1947. Por. L.M. Szwengrub, *Badania socjologiczne w województwie olsztyńskim*, w: *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1966.

wej społeczności na ziemiach zachodnich i północnych. Jedyną Lili Maria Szwengrub rezultaty swych badań nad świadomością narodową Warmiaków i Mazurów zamknęła w osobnej pracy¹⁶. Problemy współżycia ludności rodzimej i napływowej, procesy postępującej integracji, szczególnie na tle kulturowym były przedmiotem obserwacji Anny Szyfer. Autorka opierała się na badaniach ankietowych i obserwacjach własnych, głównie z drugiej połowy lat sześćdziesiątych. W mniejszym stopniu zajmowała się analizą uwarunkowań ekonomicznych i politycznych, jakie leżały u podstaw zachodzących wówczas zjawisk. Dla ich pełniejszego wyjaśnienia potrzebne są dalsze pogłębione badania historyczne¹⁷.

Polskie tradycje zachowane w kulturze ludowej oraz gwarze mazurskiej stały się przedmiotem badań etnografów i językoznawców¹⁸. Jakkolwiek nie wszystkie podjęte wówczas tematy można było zamknąć w formie zwartych wydawnictw, większość z nich wymagała bowiem dalszych studiów, pierwszy etap badań nad różnymi formami przejawiania się świadomości społecznej Warmiaków i Mazurów był bardzo owocny dla polskiej humanistyki.

Problematykę ludności rodzimej Warmii i Mazur podejmowano najczęściej w szerokim kontekście procesów osadniczych¹⁹, kształtowania się stosunków politycznych²⁰, demograficznych²¹ i kulturowych²². Rezultaty tych badań są częściowo znane, ogłaszano je w osobnych pracach bądź artykułach zamieszczanych w periodykach naukowych. Nie ma natomiast osobnej pracy traktującej całościowo problemy ludności autochtonicznej Warmii i Mazur po roku 1945. Winna to być praca zbiorowa przygotowana wspólnie przez zespół złożony z demografów, socjologów, ekonomistów, prawników i historyków. Zachowany w centralnych i regionalnych zbiorach archiwalnych materiał źródłowy należałoby poszerzyć o dodatkową kwerendę w wojskowych archiwach radzieckich i zachodniemieckich. Problemy ludności autochtonicznej ziem zachodnich i północnych podejmuje historiografia zachodniemiecka. Przykładowo można wymienić choćby prace Rudolfa Neu-

---

¹⁶ L.M. Szwengrub, *Zagadnienia polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów*. Rozprawa doktorska napisana na UAM w Poznaniu 1963 r. Maszynopis w OBN w Olsztynie.

¹⁷ A. Szyfer, *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945—1970*, Olsztyn 1971; por. recenzja W. Wrzesiński, *KMW*, 1972, nr 3.

¹⁸ A. Szyfer, *Badania nad tradycyjną kulturą oraz gwarą Mazur i Warmii*, w: *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1966.

¹⁹ W. Wrzesiński, *Proces zasiedlania województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949*, w: *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958*, Poznań 1962; B. Wilamowski, *Studia złożeń i początków osadnictwa rolniczego na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1945—1948* (maszynopis pracy doktorskiej w zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie).

²⁰ E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947. Kształtowanie się stosunków politycznych*, Olsztyn 1968; J. Fajkowski, *Ruch ludowy na Mazurach i Warmii w latach 1945—1949*, Warszawa 1969.

²¹ W. Wach, *Z zagadnień ludnościowych województwa olsztyńskiego*, *KMW*, 1958, nr 2; S. Żyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945—1949*, Olsztyn 1971.

²² Z. Lietz, *Rozwój kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945—1956* (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu); T. Filipkowski, *Rola szkoły w przeobrażeniach społecznych na Warmii i Mazurach w latach 1945—1960* (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Instytutu Historii PAN w Warszawie); tenże, *Działalność repolonizacyjna szkoły na Warmii i Mazurach*, *Dzieje Najnowsze*, 1974, nr 2.

manna²³ czy Christiana T. Stolla²⁴. Z pracą pierwszego podjął polemikę na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” Wojciech Wrzesiński, który wytknął Neumannowi błędy metodologiczne, poważne braki w bazie źródłowej oraz spore nieścisłości w przytoczonym materiale statystycznym²⁵.

Następnym niezmiernie ważkim problemem dla całych ziem zachodnich było osadnictwo. Zaczęto je badać w sposób naukowy na przełomie lat pięćdziesiątych. Ukazało się wówczas kilka publikacji zbiorowych, przygotowanych z inicjatywy bądź pod patronatem Instytutu Zachodniego w Poznaniu, podejmujących tematykę społeczno-gospodarczą i kulturalną w skali całych ziem zachodnich i północnych²⁶. Torowały one drogę olsztyńskim badaniom regionalnych procesów osadniczych. Tematy te podejmowano i wcześniej przy okazji opracowań dla potrzeb miejscowych władz lokalnych bądź sumowania dorobku społeczno-gospodarczego regionu. Nie były to więc analizy naukowe i nie pretendowały do takiej roli. W 1963 roku opublikowano dwie prace naukowe na temat osadnictwa²⁷.

Badania naukowe nad kształtowaniem się nowej społeczności na Warmii i Mazurach po roku 1945 zainicjował Wojciech Wrzesiński²⁸. Autor podjął ambitną próbę zarysowania skomplikowanej sytuacji politycznej regionu i ukazania na tym tle problemów ludności rodzimej. Mankamentem tej nowatorskiej pracy był niedostatek informacji. Szeroko zakrojone badania nad osadnictwem wiejskim i zmianami w strukturze rolnictwa na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych prowadził Bohdan Wilamowski. Wyniki swoich badań początkowo indywidualnych, opartych na gruntownej bazie źródłowej i bogatym materiale statystycznym, przedstawił w wspomnianym już obszerным studium i kilku artykułach indywidualnych, bądź przygotowanych z zespołem współpracowników a publikowanych w olsztyńskich czasopismach naukowych²⁹.

Niektóre problemy osadnictwa przedstawił Patrycy Dziurzyński³⁰. Zagadnienie to rozpatrywali również Stanisław Gwiaździński i Zbigniew Januszko przy okazji

²³ R. Neumann, *Ostpreussen unter polnischer und sowjetischer Verwaltung 1945—1955*, Frankfurt a/Main 1955.

²⁴ C.T. Stoll, *Die Rechtsstellung der deutschen Staatsangehörigen in den polnisch verwalteten Gebieten. Zur Integration der sogenannten Autochthonen in die polnische Nation*, Frankfurt a/Main 1968.

²⁵ KMW, 1957, nr 3.

²⁶ *Polskie Ziemie Zachodnie i Północne*, Praca zbiorowa, Poznań 1959; *Rozwój gospodarczy Ziem Zachodnich i Północnych Polski*, Praca zbiorowa, Warszawa 1960; S. Smoliński, M. Przedpelski, *Struktura społeczno-gospodarcza Ziem Zachodnich w latach 1933—1960*, Poznań 1964; *Studia nad zagadnieniami gospodarczymi i społecznymi Ziem Zachodnich*, t. 1—5; *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziem Zachodnich w latach 1945—1958*, Red. B. Gruchman i J. Ziółkowski, Poznań 1960.

²⁷ L. Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich w 1950 roku*, Dokumentacja Geograficzna, 1960, z. 2; tenże, *Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945—1960*, Warszawa 1963; S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945—1947*, Poznań 1963.

²⁸ W. Wrzesiński, *Ze współczesnych zagadnień demograficznych województwa olsztyńskiego*, Prace i Materiały Etnograficzne, t. 19, Olsztyn 1961.

²⁹ B. Wilamowski, *Studia założen i początków osadnictwa; tenże, Rolnictwo*, RO, t. 6; 1966; B. Wilamowski, J. Jaworowski, *Koncepcje w zakresie osadnictwa rolniczego w województwie olsztyńskim w latach 1945—1948*, KMW, 1967, nr 3.

³⁰ P. Dziurzyński, *Osadnictwo grupowe w majątkach województwa olsztyńskiego w latach 1945—1948*, KMW, 1968, nr 1.

analizy przemian społeczno-gospodarczych w województwie olsztyńskim w pierwszym dziesięcioleciu powojennym³¹. Migracje w powojennej Polsce, w tym i w województwie olsztyńskim przedstawiła Krystyna Kersten³². Całościowe ujęcie stosunków ludnościowych na Warmii i Mazurach w latach 1945—1949 zawarł w osobnym studium demograficznym Stanisław Żyromski³³. Ukazał on pochodzenie terytorialne mieszkańców województwa oraz skład demograficzny pod względem płci i wieku. Dalsze trendy w przeobrażeniach demograficznych województwa olsztyńskiego w latach 1945—1969 były tematem artykułów Janusza Jaworowskiego³⁴ i Antoniego Żuka³⁵.

Badania nad kierunkami rozwoju ludności województwa olsztyńskiego prowadzi zespół pod kierunkiem profesora Mikołaja Latucha. Ich wyniki są publikowane w serii wydawniczej „Rozprawy i Materiały” Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie.

W dotychczasowych studiach nad nową społecznością województwa olsztyńskiego umknęły z pola widzenia problemy socjologiczne związane z procesami adaptacji osadników w nowych miejscach zamieszkania oraz wzajemne stosunki międzygrupowe, szczególnie między ludnością rodzimą a napływową, czy też polską a ukraińską. Niektóre podniesione zagadnienia są już częściowo znane z opracowań socjologicznych powstałych w innych regionach ziem zachodnich. W Olsztynie miały one jednak nieco odmienny charakter i zasługują na odrębne studia. Najmniej znane są zjawiska towarzyszące osadnictwu ludności ukraińskiej z wiosny 1947 roku. Prześledzenie zmian postaw społecznych i przeobrażeń kulturowych zachodzących w tej grupie etnicznej jest możliwe i z punktu widzenia nauki konieczne. Podjęte przez Andrzeja Kwileckiego z Poznania badania socjologiczne nad grupą Łemków winny stać się zachętą dla naszego ośrodka naukowego³⁶.

W badaniach nad współczesnością Warmii i Mazur najwięcej uwagi poświęcono rozwojowi gospodarczemu regionu. Poczynając od pierwszych Sesji Rady Naukowej dla Zagadnień Odzyskanych poprzez specjalną konferencję naukową organizowaną przez Instytut Bałtycki w grudniu 1946 roku³⁷ starano się ocenić ówczesny potencjał gospodarczy ziem zachodnich i północnych, w tym także Okręgu Mazurskiego i wypracować plany dalszego ich rozwoju. Stan zniszczeń wojennych i postępy w odbudowie życia społeczno-gospodarczego zostały przedstawione w pracy zbior-

³¹ S. Gwiaździński, *Analiza rozwoju gospodarczego miast województwa olsztyńskiego oraz możliwości ich aktywizacji*, Przegląd Zachodni, 1957, nr 3; tenże, *Miasta i osiedla*, RO, t. 6, 1966; tenże, *Warmia i Mazury*, w: *Odbudowa ziem odzyskanych (1945—1955)*. Red. K. Piwarski, S. Zajchowska, Poznań 1957; Z. Januszko, *Przeobrażenia i osiągnięcia gospodarczo-społeczne województwa olsztyńskiego*, Przegląd Zachodni, 1954, nr 9/10; Z. Januszko, M. Kielczewska-Zaleska, *Województwo olsztyńskie. Zarz. geografii gospodarczej*, Warszawa 1955.

³² K. Kersten, *Migracje powojenne w Polsce*, Polska Ludowa, Materiały i Studia, t. 2, Warszawa 1963.

³³ S. Żyromski, op. cit.

³⁴ J. Jaworowski, *Ludność wiejska*, w: *Województwo olsztyńskie. Monografia ekonomiczno-społeczna 1945—1969*, Wrocław 1974.

³⁵ A. Żuk, *Ogólne przemiany społeczno-ekonomiczne w regionie*, w: *Województwo olsztyńskie. Monografia ekonomiczno-społeczna 1945—1969*, Wrocław 1974.

³⁶ A. Kwilecki, *Łemkowie. Zagadnienie migracji i asymilacji*, Warszawa 1974.

³⁷ *Stan i potrzeby gospodarcze Pomorza Wschodniego. Referaty, dyskusja i rezolucje konferencji naukowej Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy 12—13 XII 1946 r.*, Gdańsk — Bydgoszcz — Szczecin 1947.

rowej Warmia i Mazury³⁸. W tym popularnonaukowym zarysie monograficznym sporo uwagi poświęcono okresowi powojennemu. W kilku artykułach wykonanych metodą statystyczno-opisową autorzy przedstawili ogrom zniszczeń wojennych i postępy w odbudowie poszczególnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Problem ten podjęła też ostatnio Janina Łaniec³⁹. Dalsze postępy w rozwoju gospodarczym województwa zostały przedstawione we wspomnianych już uprzednio opracowaniach Stanisława Gwiaździńskiego i Zbigniewa Januszki. Autorzy podejmowali próbę syntetycznej oceny społeczno-gospodarczego rozwoju województwa w pierwszym dziesięcioleciu. Powiodła się ona tylko częściowo. Na naukową syntezę nie pozwalał wówczas skromny stan badań.

Rozwój rolnictwa województwa olsztyńskiego był przedmiotem coraz liczniejszych publikacji pracowników naukowych Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie. Wiele miejsca tak ogólnym, jak i szczegółowym zagadnieniom ekonomicznym w województwie poświęciły „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”⁴⁰. Sporadycznie ukazywały się prace dotyczące naszego województwa i w innych wydawnictwach. W tej dziedzinie trzeba odnotować prace Bohdana Wilamowskiego, Romana Hryciuka i Piotra Wójcika⁴¹. Gospodarką rybną zajęli się Bolesław Dąbrowski i Leszek Jaworski⁴².

³⁸ Warmia i Mazury. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisławy Zajchowskiej i Marii Kiełczewskiej-Zaleskiej, Poznań, 1953, t. 1—2.

³⁹ J. Łaniec, *Stan zniszczeń wojennych w gospodarce województwa olsztyńskiego*, KMW, 1974, nr 2.

⁴⁰ B. Wilamowski, *Zarys przemian polityczno-ekonomicznych regionu olsztyńskiego*, KMW, 1963, nr 3; J. Suchta, *Podstawowe wskaźniki rozwoju gospodarczego województwa olsztyńskiego*, KMW, 1964, nr 3; J. Piasny, *Poziom i struktura konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na Warmii i Mazurach*, KMW, 1963, nr 4; tenże, *Wytwarzanie i podział dochodów w gospodarstwach chłopskich województwa olsztyńskiego*, KMW, 1964, nr 3; B. Wilamowski, *Hamulce rozwoju gospodarki chłopskiej województwa olsztyńskiego po roku 1945*, KMW, 1957, nr 3; tenże, *Rozwój mechanizacji gospodarci chłopskiej w województwie olsztyńskim*, KMW, 1965, nr 2; R. Hryciuk, B. Wilamowski, *Tendencje rozwoju zaopatrzenia, produkcji i skupu w gospodarce chłopskiej województwa olsztyńskiego*, KMW, 1965, nr 4; J. Jaworowski, B. Wilamowski, *Problemy ekonomiczne słabych gospodarstw indywidualnych w województwie olsztyńskim*, KMW, 1969, nr 1; B. Wilamowski, J. Mucha, *Organizacja zarządzania oraz rozwój sił wytwórczych w gospodarstwach państwowych województwa olsztyńskiego w latach 1945—1961*, KMW, 1962, nr 1.

⁴¹ B. Wilamowski, R. Hryciuk, *Wpływ warunków przyrodniczych na wyniki gospodarowania PGR województwa olsztyńskiego*, Nowe Rolnictwo, 1966, nr 4; B. Wilamowski, *Rozwój gospodarcy PGR w województwie olsztyńskim*, Nowe Rolnictwo, 1966, nr 5; tenże, *Podstawy analizy i oceny działalności gospodarstw państwowych*, Warszawa 1971; P. Wójcik, T. Lenik, *Nakłady i przychody w państwowych gospodarstwach rolnych w roku gospodarczym 1964/65*, Rocznik Nauk Rolniczych, seria G, t. 78, z. 3; P. Wójcik, *Problem opłacalności produkcji rolnej w państwowych gospodarstwach rolnych (na przykładzie 60 gospodarstw rolnych województwa olsztyńskiego)*, Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G, t. 79, z. 1; B. Hryciuk, *Możliwości produkcji mięsa wołowego w rejonie mazursko-warmińskim*, Przegląd Hodowlany 1960, nr 8/9; J. Heigelmann, *Usprawnienie kooperacji w zakresie produkcji zwierzęcej. Na przykładzie PGR województwa olsztyńskiego*, Nowe Rolnictwo, 1966, nr 10; W. Krautforst, *Perspektywy i kierunki rozwoju produkcji trzody chlewnej w północnym rejonie kraju*, Przegląd Hodowlany, 1960, nr 8/9; Z. Wrześniowski, *Rozwój mięsnego kierunku użytkowania bydła w województwie olsztyńskim*, Przegląd Hodowlany, 1966, nr 19; J. Pleban, B. Wilamowski, *Z badań nad dochodem społecznym województwa olsztyńskiego*, KMW, 1964, nr 2.

⁴² B. Dąbrowski, L. Jaworski, *Stan obecny i perspektywy rozwoju rybactwa*

Efekty kilkuletnich badań nad powojennymi dziejami regionu złożyły się na tom VI „Rocznika Olsztyńskiego”. Była to pozycja popularnonaukowa, ówczesny stan badań nie pozwalał na pełny zarys monograficzny. Dalszy rozwój badań nad przemianami wsi i rolnictwa olsztyńskiego był prezentowany na seminariach naukowych organizowanych przez Ośrodek Badań Naukowych, których wyniki opublikowano w pracy zbiorowej *Przemiany wsi na ziemiach zachodnich i północnych* (Olsztyn 1970). Pełniejsze rezultaty badań w dziedzinie ekonomiki i organizacji rolnictwa oraz zamierzenia na lata najbliższe przedstawił Bohdan Wilamowski i Jerzy Suchta⁴³. Obydwaj autorzy zamieścili szczegółową bibliografię prac i artykułów traktujących o problemach rolnictwa.

Z inicjatywy Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego podjęto również badania socjologiczne nad problematyką małych miast (Lidzbark Welski, Ruciane-Nida, Ryn) oraz funkcjonowaniem nowo utworzonych gmin w województwie olsztyńskim. Wyniki tych badań są sukcesywnie publikowane w serii „Rozprawy i Materiały”⁴⁴. Kolejny tom był poświęcony tematyce gminy.

Charakter gospodarczy regionu wyraźnie określa kierunki badań. Niewiele opracowań traktuje o sprawach przemysłu. Wprawdzie w ostatnich latach pojawiło się kilka publikacji podejmujących i tę zaniedbaną u nas tematykę, ale są one stosunkowo nieliczne⁴⁵. Mimo istnienia tylko opracowań cząstkowych, Jerzy Lisikiewicz i Alicja Sosnowska podjęli ambitną próbę całościowego ujęcia kierunków i przesłanek rozwoju przemysłu w Olsztyńskim w latach 1945—1969, zamieszczając na ten temat obszerne studium w opracowanej przez Ośrodek Badań Naukowych monografii ekonomiczno-społecznej województwa olsztyńskiego. Tym niemniej problematyka przemysłu winna być nadal kontynuowana. W dotychczasowych badaniach zajmowano się głównie rozmieszczeniem przemysłu i jego bazą techniczną,

---

śródlądowego w regionie mazurskim, Zeszyty Naukowe WSR w Olsztynie, t. 13, 1962, z. 1.

⁴³ B. Wilamowski, J. Suchta, *Problemy społeczno-ekonomiczne województwa olsztyńskiego*, Olsztyn 1975.

⁴⁴ W ramach tej serii ukazał się nr 5, zawierający artykuły następujących autorów: A. Szyfer, *Continuum wieś — małe miasto. Z problematyki badawczej etnografa*; B. Beba, *Tradycje moralności mieszczańskiej w małomiasteczkowej kulturze na przykładzie Lidzbarka Welskiego*; Z. Grzesiak, *Wstępne założenia demograficzne rozwoju województwa do 1990 roku*; A. Hopfer, *Niektóre aspekty gospodarczo-przemysłowe osadnictwa wiejskiego*; J. Pleban, *Ocena możliwości rozwoju bazy surowcowej przemysłu mleczarskiego i mięsnego na podstawie wyników badań za pomocą równań regresji prostoliniowej*; Z. Pietkiewicz, *Założenia rozwoju infrastruktury techniczno-ekonomicznej transportu*.

⁴⁵ J. Affeltowicz, *Kierunki rozwoju przemysłu w województwie olsztyńskim w okresie perspektywicznym*, Olsztyn 1967; tenże, *Ogólna charakterystyka warunków rozwoju przemysłu w województwie olsztyńskim w latach 1945—1960*, Zeszyty Naukowe WSE w Sopocie, seria B, nr 23, 1964; tenże, *Próba oceny uprzemysłowienia województwa olsztyńskiego do roku 1960*, Zeszyty Naukowe WSE w Sopocie, seria B, nr 26, 1965; tenże, *Zarys rozwoju przemysłu w województwie olsztyńskim w latach 1945—1960*, Zeszyty Naukowe WSE w Sopocie, seria B, nr 24, 1965; J. Lisikiewicz, A. Sosnowska, *Główne nurty rozwoju przemysłu na Warmii i Mazurach w okresie XXV-lecia*, Olsztyn 1970; J. Pleban, *Kierunki rozwoju przemysłu Warmii i Mazur w 25-leciu PRL*, KMW, 1971, nr 1; tenże, *Naturalne czynniki wytwórcze i ich wpływ na rozwój przemysłu w województwie olsztyńskim*, Olsztyn 1969; tenże, *Rozwój przemysłu mleczarskiego w województwie olsztyńskim w latach 1949—1963*, KMW, 1965, nr 3; J. Pleban, J. Affeltowicz, *Rozwój przemysłu w województwie olsztyńskim*, Gospodarka Planowa, 1966, nr 8/9.

wielkością produkcji i kierunkami jej rozwoju. Badania te prowadzili głównie ekonomiści, toteż umknęły im takie tematy jak formowanie się załóg robotniczych w pierwszych latach powojennych, kształtowanie się zacząłków tradycji fabrycznych, rozwój samorządu robotniczego, wpływ zakładów przemysłowych na najbliższe otoczenie (czynniki miastotwórcze) oraz związki tychże zakładów z gospodarką regionu. Wydano tylko jedną pracę tyczącą tych spraw, rozpatrywanych na przykładzie Olsztyńskich Zakładów Opon Samochodowych „Stomil”⁴⁶. Problemy te należałoby badać w wybranych zakładach pracy, np. w Warmińskiej Fabryce Maszyn Rolniczych w Dobrym Mieście czy Zakładach Płyt Pilśniowych i Wiórowych w Rucianem-Nidzie bądź w jakimś innym większym zakładzie przemysłowym. Powinny to być badania interdyscyplinarne z udziałem ekonomistów, socjologów, prawników i historyków.

Krytycznie przedstawia się stan badań nad komunikacją kolejową, samochodową i wodną w województwie olsztyńskim. Poza popularnymi opracowaniami zamieszczonymi w wydawnictwach zbiorowych⁴⁷ oraz nielicznymi przyczynkami nie podejmowano szczegółowych studiów w tej dziedzinie. Przyspieszony rozwój gospodarczy Warmii i Mazur w ostatnich latach, a także ich funkcja turystyczna nakazują podjęcie takich badań. Wymagają analizy wzajemne relacje między Polskimi Kolejami Państwowymi i Państwową Komunikacją Samochodową w transporcie towarowym i przewozach osobowych; dotąd nie wiemy, jak w rozwoju kolejnictwa w województwie odbiła się likwidacja Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Olsztynie; nie mamy także opracowań poświęconych urządzeniom wodnym, takim jak system pochylni na szlaku Ostróda—Elbląg, czy kanałów w Krainie Wielkich Jezior oraz eksploatującym je przedsiębiorstwom. Jeszcze bardziej zaniedbane pod względem poznania naukowego są zagadnienia łączności, handlu, rzemiosła i usług. Poza drobnymi opracowaniami zamieszczonymi we wspomnianych uprzednio wydawnictwach zbiorowych traktujących o problemach społeczno-gospodarczych województwa⁴⁸, nie ma na ten temat nawet drobnych przyczynków naukowych. Przy okazji badań socjologicznych nad społecznością małych miasteczek w województwie olsztyńskim mówi się i o rzemiośle, ale w tym kontekście traktowane są one komplementarnie. Miejsce rzemiosła i usług w życiu społeczno-gospodarczym należałoby rozpatrywać na przykładach miast i miasteczek województwa.

Turystyka — jeden z istotnych czynników rozwoju Olsztyńskiego — jest także zbyt mało rozpoznana. Dotychczasowe opracowania miały charakter informacyjno-popularny⁴⁹.

W badaniach nad przejawami różnych form życia społecznego na Warmii i Mazurach sporo uwagi poświęcono nauce, oświacie i kulturze. Początki organizacji

⁴⁶ J. Witkowski, *Ruch sityi robotczej w olsztyńskim ośrodku przemysłowym*, Olsztyn 1974.

⁴⁷ A. Zubelewicz, *Odbudowa komunikacji*, w: *Warmia i Mazury*, cz. II; B. Pi-skorska, *Komunikacja*, RO, t. 6, 1966; Z. Pietkiewicz, Z. Zienkiewicz, *Transport i łączność*, w: *Województwo olsztyńskie*; J. Wachsberger, *Z zagadnień zagospodarowania jezior mazurskich*, KMW, 1959, nr 1.

⁴⁸ W. Radomski, *Handel*, RO, t. 6, 1966, s. 233—253; Z. Głowczyk, *Handel*, w: *Województwo olsztyńskie*; J. Justyna, *Rzemiosło i usługi*, ibidem; Z. Pietkiewicz, Z. Zienkiewicz, *Transport i łączność*, ibidem.

⁴⁹ Z. Jaczewski, *Turystyka*, RO, t. 6, 1966; E. Bogdańska, *Turystyka*, w: *Województwo olsztyńskie*.

życia naukowego datują się od reaktywowania w lipcu 1945 roku Instytutu Mazurskiego i utworzonej nieco później Wyższej Szkoły Prawno-Ekonomicznej. Działalność pierwszej placówki dokładnie omówił Tadeusz Grygier⁵⁰. Rozwój olsztyńskiego ośrodka naukowego w latach 1945—1961, jego formy instytucjonalne i główne kierunki badań nakreślił Emilia Sukertowa-Biedrawina i Bohdan Wilamowski⁵¹. Ponadto szereg przyczynków szczegółowych dotyczących życia naukowego w województwie olsztyńskim znajdujemy w kronice naukowej prowadzonej w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”.

Działalność pedagogiczna Wyższej Szkoły Rolniczej oraz jej dorobek naukowy były i są przedmiotem zainteresowania wielu autorów. Opublikowano na ten temat kilka artykułów⁵². Osiągnięcia olsztyńskiej uczelni w rozwoju badań naukowych przedstawili Stefan Tarczyński i Teofil Mazur⁵³. W przygotowaniu znajduje się praca zbiorowa ukazująca genezę uczelni i drogi jej rozwoju. Nie może ona jednak zastąpić monografii naukowej.

Ukazało się kilka artykułów analizujących dorobek olsztyńskich placówek humanistycznych — Muzeum Mazurskiego, Ośrodka Badań Naukowych i Wojewódzkiego Archiwum Państwowego⁵⁴. Badania nad rozwojem nauki w Olsztynie przynoszą czasem ciekawe rezultaty, ujawniają sprawy, które umknęły uwadze innych autorów. Wymownym przykładem może być artykuł Tadeusza Bierkowskiego o Warmińskim Towarzystwie Naukowym⁵⁵. Obszerną informację o istniejących w Olsztynie towarzystwach naukowych przygotował dla Ośrodka Badań Naukowych Wacław Minakowski.

W ostatnim dziesięcioleciu wzrosło zainteresowanie problematyką oświatową. Tematykę tę podejmują coraz liczniej sami nauczyciele. Badania nad rozwojem oświaty, zapoczątkowane przed laty przez Franciszka Sikorę i Stanisława Wiśniewskiego⁵⁶, prowadzi Tadeusz Bierkowski, Kazimierz Borzęcki, Stanisław Dagiel, Andrzej Gerszberg, Alicja Kicowska i Tadeusz Filipkowski. Tadeusz Bierkowski skoncentrował swoje zainteresowania wokół oświaty i kultury dorosłych w minionym

⁵⁰ T. Grygier, *15-lecie Instytutu Mazurskiego w Olsztynie*, KMW, 1960, nr 3.

⁵¹ E. Sukertowa-Biedrawina, B. Wilamowski, *Rozwój nauki w Olsztynie po wyzwoleniu*; w: *Szkice olsztyńskie*, Olsztyn 1967.

⁵² L. Pelczarski, D. Wanic, *Z życia Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie*, KMW, 1960, nr 4; J. Domurat, L. Pelczarski, *Życie naukowe Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie*, KMW, 1959, nr 2; R. Hryciuk, *Wyższa Szkoła Rolnicza w Olsztynie*, RO, t. 6, 1966; W. Niewiadomski, *Wzrostowe osiągnięcia badawcze WSR w Olsztynie w X-leciu 1950—1960*, Zeszyty Naukowe WSR, t. 12, z. 3.

⁵³ S. Tarczyński, T. Mazur, *Dorobek Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie w świetle potrzeb gospodarki narodowej*, Olsztyn 1970.

⁵⁴ H. Skurpski, *Muzeum Mazurskie w Olsztynie w latach 1945—1958*, KMW, 1973, nr 4; W. Ogrodziński, *Dorobek wydawniczy województwa olsztyńskiego w zakresie humanistyki w latach 1945—1960*, KMW, 1960, nr 4; tenże, *Olsztyńskie środowisko humanistyczne. Zadania i perspektywy*, Olsztyn 1968; tenże, *Warmia i Mazury w świetle nauk społecznych 1945—1969*, Olsztyn 1970; T. Grygier, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie*, KMW, 1958, nr 3; tenże, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie*, KMW, 1963, nr 2.

⁵⁵ T. Bierkowski, *Warmińskie Towarzystwo Naukowe w Olsztynie*, KMW, 1974, nr 4.

⁵⁶ F. Sikora, *Oświata*, RO, t. 6, 1966; tenże, *Szkolnictwo podstawowe i średnie w województwie olsztyńskim (1945—1969). Dynamika rozwoju, perspektywy*, Olsztyn 1970; S. Wiśniewski opublikował 3 artykuły o rozwoju szkół podstawowych w powiecie bartoszyckim, górńskim i ostródzkim (w KMW 1959—1960).

trzydziestolecia⁵⁷. Kazimierz Borzęcki zajął się organizacją szkolnictwa podstawowego w latach 1945—1950, jego specyfiką wynikającą z bazy lokalowej odziedziczonej w spadku po niemieckim systemie szkolnictwa i przystosowaniem jej do sieci osadniczej w pierwszych latach powojennych⁵⁸. Stanisław Dagiel prowadzi badania nad nieszkolnymi formami oświaty zawodowej, a Andrzej Gerszberg nad modernizacją procesu nauczania⁵⁹. Natomiast w kręgu zainteresowań Alicji Kicowskiej znalazły się problemy oświaty rolniczej w województwie olsztyńskim⁶⁰. Badania nad miejscem szkoły w przeobrażeniach społecznych, głównie świadomości mieszkańców Warmii i Mazur prowadzi Tadeusz Filipkowski⁶¹. Podjęto też przygotowania do opracowania działalności Związku Nauczycielstwa Polskiego na Warmii i Mazurach⁶². Najmniej poznane jest nadal szkolnictwo zawodowe (bez rolniczego). Przyczyną tego jest niedostateczne zabezpieczenie i opracowanie pod względem archiwalnym materiałów źródłowych.

Rozwój różnych form życia kulturalnego na Warmii i Mazurach w latach 1945—1956 badał Zygmunt Lietz, który przygotował na ten temat dysertację doktorską na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Rezultaty swych badań nad najwcześniejszym okresem, bo obejmującym lata 1945—1946, przedstawił w osobnym artykule⁶³. Badania zapoczątkowane przez Zygmunta Lietza kontynuuje obecnie Tadeusz Bierkowski. Organizacją bibliotek powszechnych i pedagogicznych w województwie olsztyńskim zajmowali się Jan Wróblewski⁶⁴ i Wanda Chełchowska⁶⁵. Życie literackie powojennego Olsztyna bada Mirosław Świątecki (rozprawa doktorska na Uniwersytecie Warszawskim). Działalność Teatru im. S. Jaracza w Olsztynie i Elblągu jest przedmiotem zainteresowania filologów: Mieczysława Jackiewicz

⁵⁷ T. Bierkowski, *Działalność Towarzystwa Teatru i Muzyki Ludowej RP w Olsztynie w latach 1946—1948*, KMW, 1975, nr 1; tenże, *Kluby kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945—1949*, KMW, 1974, nr 3.

⁵⁸ K. Borzęcki, *Rozwój szkolnictwa podstawowego w województwie olsztyńskim w latach 1945—1950* (maszynopis pracy doktorskiej w zbiorach OBN); tenże, *Rok 1945 w olsztyńskim szkolnictwie podstawowym*, Zeszyt Pedagogiczny Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych w Olsztynie, 1974.

⁵⁹ A. Gerszberg, *Nowe drogi szkolnictwa olsztyńskiego*, Olsztyn 1969.

⁶⁰ A. Kicowska, *Powstanie i organizacja średnich szkół rolniczych w województwie olsztyńskim w latach 1945—1950*, KMW, 1975, nr 1; tenże, *Z dziejów organizacji niższego szkolnictwa rolniczego w województwie olsztyńskim w latach 1945—1949*; KMW, 1974, nr 4.

⁶¹ T. Filipkowski, *Początki szkolnictwa polskiego na Warmii i Mazurach*, *Kwartalnik Historyczny*, 1974, nr 4; tenże, *Próba reaktywowania Liceum Krzemienieckiego im. T. Czackiego na Warmii i Mazurach w latach 1946—1949*, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1973, nr 4; tenże, *Walka z analfabetyzmem w województwie olsztyńskim w latach 1949—1951*, KMW, 1974, nr 3; tenże, *Miejsce nauczycielstwa w społeczności Warmii i Mazur (1945—1960)*, Zeszyt Pedagogiczny Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych w Olsztynie, 1974; tenże, *Z dziejów szkolnictwa na Warmii i Mazurach w latach 1945—1948*, KMW, 1971, nr 1.

⁶² M. Płocica, *O programie działalności Okręgowej Komisji Historycznej Związku Nauczycielstwa Polskiego w Olsztynie*, KMW, 1974, nr 3; *Związek Nauczycielstwa Polskiego na Warmii i Mazurach XXX*, Olsztyn 1975.

⁶³ Z. Lietz, *Niektóre problemy organizacji życia kulturalnego na Warmii i Mazurach w latach 1945—1946*, KMW, 1968, nr 2, s. 289—308.

⁶⁴ J. Wróblewski, *Rozwój bibliotek powszechnych w powiecie olsztyńskim w latach 1946—1959*; KMW, 1960, nr 3; tenże, *Publiczne biblioteki powszechne województwa olsztyńskiego w latach 1945—1959*, KMW, 1961, nr 1.

⁶⁵ W. Chełchowska, *Biblioteki pedagogiczne w województwie olsztyńskim w latach 1945—1972*, KMW, 1974, nr 2.

i Ryszarda Tomczyka. Natomiast Jan Boehm od lat śledzi rozwój życia muzycznego. Okres 1945—1965 zamknął on w obszernym artykule bibliograficznym⁶⁶. Swoje zainteresowania biografistyką kontynuuje Tadeusz Oracki, rozszerzając je także na powojenne lata Warmii i Mazur. Działalność wydawniczą ośrodka olsztyńskiego prezentowali Władysław Ogrodziński i Władysław Wach. Ten ostatni na podstawie zachowanego materiału archiwalnego i własnych wspomnień przedstawił dzieje Spółdzielni Wydawniczej „Zagon”⁶⁷. Z wydawanych w Olsztynie czasopism „Warmia i Mazury” w pierwszym dziesięcioleciu swego istnienia doczekała się zarysu monograficznego⁶⁸; ponadto czasopiśmiennictwem Warmii i Mazur interesowali się Andrzej Wakar i Jan Chłosta. Nadal czekają na opracowania monograficzne „Wiadomości Mazurskie” i całokształt czasopiśmiennictwa na Warmii i Mazurach. Brakuje także socjologicznego spojrzenia na środowisko dziennikarskie. Badania życia kulturalnego regionu wyraźnie postąpiły naprzód, ale wciąż jeszcze poza nimi pozostaje spora grupa zagadnień: uczestnictwo poszczególnych grup społecznych i zawodowych w kulturze, wpływ książki i innych środków masowego przekazu na zmianę postaw i przeobrażenia mentalności, rola Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze” w rozwoju społecznego ruchu kulturalnego, udział Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w szerzeniu oświaty i kultury, rozwój amatorskiego ruchu kulturalnego, rozwój olsztyńskiego środowiska plastycznego itp. Przytoczono tu zaledwie kilka spośród tematów czekających na badaczy. Badania tego rodzaju winny być podejmowane zespołowo z udziałem socjologów kultury, których brak nader dotkliwie odczuwamy w środowisku olsztyńskim.

Najmniej poznane pod względem naukowym jest kształtowanie się administracji. Początki formowania się administracji państwowej na Warmii i Mazurach rozpatrywano zazwyczaj w kontekście spraw osadniczych, bądź politycznych. Rzadko podejmowano je jako temat osobnych badań. Tadeusz Grygier i Franciszek Sokołowski przedstawili węzłowe zagadnienia początków administracji polskiej na Warmii i Mazurach, analizując materiały źródłowe w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie⁶⁹. Etapy rozwoju administracji publicznej w województwie olsztyńskim w latach 1945—1965 omówił Andrzej Wakar⁷⁰. Niewiele nawet mamy na ten temat opracowań częściowych, np. prac magisterskich. Jest to tym bardziej niepokojące, że podstawa źródłowa jest stosunkowo dobrze zachowana i opracowana pod względem archiwalnym.

Pośród problemów oczekujących na badania do najpilniejszych należy zaliczyć: powstanie i rozwój rad narodowych w latach 1945—1946 oraz ich dalsze przemiany. Kształtowanie się administracji państwowej i terenowej w pierwszych latach powojennych, zmiany administracyjne województwa, zagadnienia sądownictwa i przepięczności, działalność organów Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa.

Bardziej zaawansowane są badania życia politycznego Warmii i Mazur, szczególnie w latach 1945—1947. Mamy prace Edmunda Wojnowskiego⁷¹ oraz Józefa Faj-

⁶⁶ RO, t. 10, 1972.

⁶⁷ W. Wach, *Spółdzielnia Wydawnicza „Zagon” (1945—1949)*, KMW, 1974, nr 3.

⁶⁸ S. Badowska, *Czasopismo „Warmia i Mazury” w latach 1955—1965. Zarys monograficzny*, Olsztyn 1968.

⁶⁹ T. Grygier, *Dokumentacja archiwalna urzędów województwa olsztyńskiego*, KMW, 1964, nr 3; F. Sokołowski, *Z badań nad administracją okręgu mazurskiego 1945—1946*, KMW, 1974, nr 3.

⁷⁰ A. Wakar, *Administracja publiczna*, RO, t. 6, 1966.

⁷¹ E. Wojnowski, op. cit.

kowskiego⁷². Ukazało się również kilka artykułów w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” i *Szkicach olsztyńskich* traktujących o działalności partii politycznych, przede wszystkim PPR i PPS oraz o ruchu młodzieżowym w latach 1945—1948⁷³. Działalność PPR, ruch młodzieżowy i przeobrażenia społeczno-polityczne w województwie olsztyńskim w latach 1945—1948 są przedmiotem rozpraw doktorskich przygotowywanych na Uniwersytetach Warszawskim i Poznańskim oraz w Wyższej Szkole Nauk Społecznych.

Dotychczasowe badania historyczne obejmowały głównie lata 1945—1947, rzadko wykraczały poza tę cezurę. Istnieje obiektywna potrzeba przekroczenia tej bariery chronologicznej i objęcia analizą naukową również lat pięćdziesiątych. W kręgu zainteresowań badawczych winny znaleźć się: rozwój stosunków politycznych po roku 1947, kształtowanie się ruchu związkowego i jego udział w przeobrażeniach społecznych, problemy ludności autochtonicznej i ukraińskiej, postępujące przemiany w świadomości społecznej i nadawanie jej cech socjalistycznych.

Z bogatej tematyki życia społecznego najlepiej poznane są problemy służby zdrowia. Ukazało się na ten temat kilka artykułów szczegółowych Stanisława Flisa i Andrzeja Skrobackiego oraz zarys popularnonaukowy tychże autorów⁷⁴. W przygotowaniu znajduje się monografia służby zdrowia na Warmii i Mazurach, obejmująca minione trzydziestolecie. Brakuje natomiast badań nad społecznymi funkcjami sportu, który odegrał przecież ważną rolę w procesach integracyjnych. Ten odcinek życia społecznego czeka na badania socjologiczne.

Analizując stan badań nad najnowszymi dziejami Warmii i Mazur trzeba wspomnieć o zapoczątkowanej przed trzynastu laty serii monografii powiatów wydawnictwa „Pojezierze”. W tej serii ukazały się monografie 16 powiatów, w tym również eickiego, oleckiego i gołdapskiego, przynależnych administracyjnie do województwa białostockiego. Autorzy monografii wiele uwagi poświęcają rozwojowi powiatów po roku 1945. Przedstawiono tam w sposób popularny tworzenie się administracji polskiej w powiatach i gminach, zniszczenia wojenne odbudowę gospodarki, rozwój oświaty i kultury i wiele innych spraw. Aczkolwiek zawierają one sporo interesującego materiału faktograficznego, poziom opracowania zależy od przygotowania naukowego autora tekstu. Tym niemniej, seria przyczynia się do popularyzacji dziejów regionu.

Z powyższej analizy wynika, że w badaniach nad najnowszymi społeczno-politycznymi dziejami Warmii i Mazur występują poważne dysproporcje. Najpełniej opracowane są problemy gospodarcze, szczególnie związane z wsią i rolnictwem, najmniej życie społeczno-polityczne. Ostatnio poważna zaawansowana została pro-

⁷² J. Fajkowski, *Ruch ludowy na Mazurach i Warmii 1945—1949*, Warszawa 1968.

⁷³ K. Rokoszewski, *Rola Polskiej Partii Robotniczej w kształtowaniu władzy ludowej i procesie integracji na Mazurach i Warmii w latach 1945—1947*, KMW, 1962, nr 2; E. Wojnowski, *Stosunki polityczne w Olsztynie (1945—1947)*, w: *Szkice olsztyńskie*; tenże, *Z dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej na Warmii i Mazurach w latach 1945—1948*, KMW, 1965, nr 4; K. Nowosielska, *Udział organizacji młodzieżowych w życiu politycznym Warmii i Mazur (1945—1948)*, KMW, 1974, nr 4.

⁷⁴ S. Flis, A. Skrobacki, *Służba zdrowia*, RO, t. 6, 1966; S. Flis, *Pięćdziesiąt lat Biblioteki Lekarskiej w Olsztynie*, KMW, 1961, nr 2; tenże, *Polskie Towarzystwo Lekarskie*, KMW, 1957, nr 3; tenże, *Towarzystwo Internistów Polskich w Olsztynie*, KMW, 1962, nr 1; A. Skrobacki, *Olsztyńska Poliklinika w latach 1945—1969*, KMW, 1971, nr 1; tenże, *Początki szpitalnictwa w Olsztynie*, *Polski Tygodnik Lekarski*, 1963, nr 8; tenże, *III Zjazd lekarzy Warmii i Mazur*, KMW, 1961, nr 4.

blematyka kulturalna regionu. Czym należy tłumaczyć owe dysproporcje? Od lat pięćdziesiątych formowały się zespoły badawcze w ówczesnej Wyższej Szkole Rolniczej, natomiast nieliczne środowisko humanistyczne kształtowało się znacznie wolniej. Jego intensywniejszy rozwój przypadł na ostatnie dziesięciolecie i uwiłdocił się wzrostem zainteresowań problematyką regionalną. W tym samym czasie udostępniono wiele źródeł, opracowano pod względem archiwalnym wiele zespołów proweniencji centralnej i terenowej (Archiwum Akt Nowych i Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie). Poprawiła się również informacja, archiwa opracowały inwentarze i przewodniki, ukazały się artykuły o zawartości poszczególnych zespołów⁷⁵. Zwiększyły się również możliwości edytorskie Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego i wydawnictwa „Pojezierze”. Funkcję integracyjną w badaniach społecznych podjął Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego. Na przeprowadzonych w 1974 roku spotkaniach przedstawiceli poszczególnych dyscyplin społecznych zgłoszono listę problemów badawczych, które zostały już, bądź powinny być w najbliższych latach podjęte. Czynione są także pewne próby podejmowania badań zespołowych, skupiających przedstawiceli różnych dyscyplin społecznych. Wszystko to zmierza do ożywienia badań nad współczesnymi dziejami Warmii i Mazur.

---

⁷⁵ T. Grygier, *Dokumentacja archiwalna urzędów województwa olsztyńskiego*, KMW, 1964, nr 3; F. Sokołowski, *Materiały źródłowe do początków administracji polskiej na Warmii i Mazurach 1945 r.*, RO, t. 10, 1972; M. Tarnowska, *Materiały źródłowe archiwów państwowych województwa olsztyńskiego do dziejów Warmii i Mazur w latach 1945—1950*, KMW, 1975, nr 1.

EIN FORSCHUNGSBERICHT
 ÜBER DIE SOZIAL- UND WIRTSCHAFTSGESCHICHTE ERMLANDS
 UND MASURENS WÄHREND DES DREISSIGJÄHRIGEN BESTEHENS
 DER VOLKSREPUBLIK POLEN

Zusammenfassung

Der Bericht umfaßt die Ergebnisse der Forschungen über die neueste Geschichte Ermlands und Masurens, die sowohl als selbständige Buchpublikationen, wie auch als Zeitschriftenaufsätze veröffentlicht wurden. Diese Forschungen wurden bereits 1945 durch das Masurische Institut begonnen und werden jetzt von der Wojciech-Kętrzyński-Forschungsstelle in Olsztyn fortgesetzt. Mit diesen Institutionen haben Wissenschaftler von den Universitäten in Warszawa, Poznań und Toruń zusammengearbeitet, denen sich später auch jüngere Forscher aus Olsztyn zur Seite gestellt haben. Die Forschungen umfaßten das Siedlungswerk, den Wiederaufbau der Wirtschaft nach den Kriegszerstörungen, die Vorkommnisse des traditionellen Brauchtums bei der einheimischen Bevölkerung, sowie die Probleme des Dorfes und Landwirtschaft. In einem geringeren Maße wurden politische Verhältnisse und Umwandlungen im gesellschaftlichen Leben untersucht. Der Stand der Quellen ließ es nicht zu, diese Problematik umfassender in Angriff zu nehmen, da die Archive dieses Material noch nicht erfaßt und verarbeitet haben, so daß es praktisch für die Forschung unzugänglich blieb. In den sechziger Jahren wurden empirische Forschungen entwickelt. Die Ergebnisse wurden meistens in den regionalen Zeitschriften veröffentlicht, so in den „Komunikaty Mazursko-Warmińskie“ (Masurisch-Ermländische Mitteilungen) und dem „Rocznik Olsztyński“ (Olsztynyer Jahrbuch). Die beiden Zeitschriften sind in ihrer jetzigen Gestalt in den Jahren 1957—1958 entstanden.

Außerdem sind Sammelwerke monographischen Charakters entstanden: „Warmia i Mazury“ (Ermland und Masuren, 1953); „Księga Dwudziestolecia“ (Das Buch der Zweijahrezehnte, 1966) und „Województwo olsztyńskie 1945—1969“ (Die Wojewodschaft Olsztyn 1945—1969, 1974). In den letzten Jahren wurden auch Forschungen über verschiedene Erscheinungen des gesellschaftlichen Lebens, darunter auch über Volksbildung und Kultur, aufgenommen.

Einer eingehenderen Untersuchung bedürfen freilich folgende Probleme: die Entwicklung der politischen Verhältnisse in Ermland und Masuren nach 1945, die Gestaltung der Fabrikbelegschaften und der Gewerkschaftsbewegung, die Lösung der Probleme der einheimischen Bevölkerung, die seit 1947 angesiedelte ukrainische Bevölkerung. Für ihre vollständigere Kenntnis sind Kollektivforschungen notwendig, die von den Historikern, Soziologen, Juristen und Demographen aufgenommen werden sollen, und die durch Beiträge und monographische Darstellungen künftig eine Synthese bringen werden.

Übers. Jerzy Serczyk